

Ewa Młynarczyk

Nazwy osób zajmujących się handlem (na podstawie tekstów praw miejskich Krakowa i zapisów lustracyjnych z XVI i XVII w.)

Od kilku lat obiektem moich naukowych zainteresowań jest słownictwo handlowe w polszczyźnie ogólnej XVI i XVII wieku¹. Na podstawie tekstów źródłowych² próbuję ustalić zbiór środków leksykalnych wyrażających w tym czasie treści związane z handlem. Na ten zbiór składają się grupy leksemów o wspólnych cechach znaczeniowych, np. nazwy podstawowych czynności handlowych, nazwy miejsc, spotkań czy przedmiotów handlu. Jedną z liczniejszych grup leksykalnych stanowią nazwy uczestników wymiany targowej o wspólnym elemencie znaczeniowym 'ten (ta), kto czynnie uczestniczy w transakcji kupna – sprzedaży'. Do grupy tej należą więc nazwy osób sprzedających, kupujących oraz innych, np. pośredników, przedstawicieli handlowych itp.

W niniejszym artykule pragnę przedstawić nazwy osób zajmujących się sprzedażą towarów. Muszę jednak zastrzec, że wzięłam pod uwagę wyłącznie nazwy odnoszące się do osób, dla których handel – pośrednictwo między wytwórcami a nabywcami – był podstawowym zajęciem. Nie wzięłam natomiast pod uwagę nazw rzemieślników, jak *stolarz*, *piekarz*, *szewc* itp., gdyż osoby tak nazwane sprzedawały, co prawda, swoje wyroby, ale przede wszystkim trudniły się ich wytwarzaniem³.

¹ Do tej pory opublikowałam z tego zakresu: *Słownictwo dotyczące handlu w Słowniku staropolskim (uwagi ogólne)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, Prace Językoznawcze IX, Kraków 1997, s. 173–175; *Gdzie targowano dawniej w Polsce, czyli o staropolskich wyrazach nazywających place, stoiska i pomieszczenia handlowe*, „Język Polski” LXXIX, 1999, s. 54–67; *Frymark, targ czy kupia, czyli o staropolskich nazwach umów handlowych*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Studia Linguistica I, Kraków 2002, s. 247–258.

² Podstawę materiałową tego opracowania stanowią wyrazy ekscerpowane z lustracji i inwentarzy dóbr królewskich, tekstów praw, przywilejów i statutów miasta Krakowa, taryf celnych. Wykaz źródeł i skrótów znajduje się na końcu artykułu.

³ Zdaję sobie sprawę, że taki wybór może wydać się sztuczny wobec materiału pochodzącego z okresu gospodarki feudalnej, w której zasadniczo sprzedają towarów zajmowali się sami wytwórcy: rzemieślni-

W zbiorze interesujących nas leksemów można wydzielić dwie podgrupy. Pierwszą z nich stanowią nazwy osób zajmujących się handlem w ogóle, natomiast drugą – nazwy różnych specjalności handlowych.

Nazwy ogólne

W tej podgrupie dominującą rolę odgrywały wyrazy: *kupiec, kramarz, przekupień*. Są one synonimiczne w znaczeniu ‘ten, który zajmuje się zawodowo handlem’, ale różnią się cechami szczegółowymi, odzwierciedlającymi rodzaj i skalę działalności osób tak nazywanych oraz ich miejsce w hierarchii społecznej.

Kupiec (psł. **купѣць*, NAg od **kupiti* SłSE III 381) to nazwa osoby handlującej najczęściej towarami w ilościach hurtowych, prowadzącej swą działalność na szerokiej skali:

A miasto ten pożytek tylko ma, że *kupiec* póki na składzie stoi, nie może obcemu, jedno mieszczaninowi, sprzedać, ale wolno *kupcowi*, jeśli nie przeda w mieście, jechać ex depositione do Lithwy. 1565 Llub 54;

a *kupcy* się rozumieją Korsuni y cudzoziemcy, Włoszy, Francuzowie, Ormianie, Persowie, Grecy, Turcy, Szoci y inszy kupieccy ludzie zbozem handlujący, kleynotami, złotem, srebrem, bławatami [...] y wszystkimi innymi towarami lubo domowemi lubo cudziemskiemj. 1650 Krak II 266.

Niektóre konteksty wyraźnie wskazują, że *kupcy* byli ludźmi o wysokim prestiżu, niejednokrotnie zasiadali w radach miejskich:

Ich mosz zacny senath Crakowsky to iest pan burmistrz z radą wespolek z zacnymy pany *kupczy* y ucziwem (s) pospolstwem na ratuszu Crakowskim dla spraw rzeczy pospolitey miastha thego naradzeniu [...] będącz zgromadzeni [...] postanowili. 1574 Krak Ia 303.

Rzeczownik *kupiec* często występuje w tekstach z przydawką określającą:

– pochodzenie kupca:

• *bliski kupiec* ‘kupiec z bliskiej okolicy’:

W Radomyu jest stare cło, które wybierają na KJM do zamku tym zwyczajem: od kupców i formanów [w] woziech wielkich zawiązanach, od każdego konia per gr. 4. A od

cy sprzedawali swoje wyroby, a mieszkańcy wsi – płody rolne. Jednak nawet wtedy działały osoby zajmujące się wyłącznie handlem. Potwierdzają to źródła, z których korzystałam. Na ich podstawie da się wyłonić grupę nazw odnoszących się do tych, których działalność polegała na pośrednictwie między wytwórcą (lub poprzednim właścicielem) a nabywcą. Wiem, że mój wybór może być w wielu przypadkach sprawą dyskusyjną, ale decyzja w takim przypadku musi być w pewnym stopniu arbitralna. Mój wybór potwierdza również fakt, że spośród nazw zawodów wydzieli się grupę nazw rzemieślników, por. J. Kobylńska, *Nazwy rzemieślników w Księgach gromadzkich Kasiny Wielkiej XVI–XVIII w.*, [w:] *Rozmaitości językowe*, pod red. M. Skarżyńskiego i M. Spiczakowskiej, Kraków 2002.

mniejszych wozów od konia per gr 2 hoc exepto, że od *bliskich kupców*, chocia wozy wielkie zawiązane, tedy po dwu gr od konia. 1564–65 Lsand 164;

• *cudzoziemski kupiec* ‘kupiec z innego kraju’:

Naprzod aby *cudzoziemszczy kupczy* niesmieli przedawacz wszeliakich kupiecckich rzeczy zwlaszcza sukna po miasteczkach y po miastach, jedno czalkiem, iako bylo s starodawna, to iest postawy abo bella 1565 TarCen 17;

• *obcy kupiec* ‘kupiec z innego miasta lub kraju’:

goscie y *obcy kupcy* iako tez y mieszczenie miasta Krakowa sledzie y wszelakie insze ryby, ktore nayprzedzey przywioza, okrom skladu albo tez mieysca mieysca (s) zaznaczonego w miescie Krakowie smieią y wazą się tego przedawac ku szkodzie y dawnemu zwyczaiovi tego to skladu pospolitego... 1519 Krak Ia 421;

• *kupiec gość* ‘kupiec z innego miasta lub kraju’:

A ktoryby się taki *kupiec gość* podług takowych praw skladu Krakowskiego nie zachował [...] tedy starsi przysięgli bractwa alias cechu sledziownego maią takiego kazdego opowiedziec p. burmistrzowi y radzie Krakowa miasta tego. 1575 Krak I 758;

– rodzaj sprzedawanych towarów:

• *kupiec bławatny* ‘kupiec sprzedający bławaty i inne materiały’:

Panowie raczcie WMśc wiedziec, isz panowie *kupcy bławatni* otrzymali mandat y deklaracyą I.K.Mci. pana naszego miłościwego...1663 Krak II 1214;

• *kupiec drukarz* ‘kupiec sprzedający książki’:

Ponieważ tu w tym sławnym miescie introligatorowie onera wszytkie jednako iako y bibliopole y inszy *kupcy drukarze*, ktorzykolwiek xiegami handluia, ponoszą... 1616 Krak II 1319;

• *kupiec wołowy* ‘kupiec handlujący wołami’:

Dali sprawę urzędniczy, że [...] cła sandomirskiego wybierają myto od wołów kupieckich [...]. Dla który angaryi kupiec chroniac się omija komorę chęcińską [...]. Angaryja na *kupca wołowego* największa paszne, które wszędy biorą a drugdzie [gdzie indziej], chocia kupiec nie stoi ani nie pasie, telko przez dziedzinę idzie. 1564–65 Lsand 287.

Inny leksem występujący w tej podgrupie to *kramarz* (zapoż. ze śrwniem. krāmære, krāmer ‘kramarz, handlarz’ SłSE III 57, ZLP 75⁴) ‘osoba zajmująca się zawodo handlem, oferująca różnorodne, najczęściej drobne, towary w stałych miejscach handlu’, np.

⁴ W opracowaniach etymologicznych uznaje się, że *karczmarz* to wyraz zapożyczony z jęz. śrwniem. za pośrednictwem czeskim, por. T. Czarniecki, *Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego*, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 1970, t. 38–44, s. 41.

Kramarze – Z budek albo z kramów płacą per gr 8; których na rejestrze jest 12. A którzy przez budek pod ratuszem przedawają, płacą per gr 4; których w rejestrze jest 9; facit ... mc.2/36/0 1564–65 Lsand 163.

Również ten rzeczownik – podobnie jak *kupiec* – był określany w tekstach przydawką wskazującą:

– pochodzenie osoby:

• *obcy kramarz* 'kramarz z innego miasta':

Targowego inszego nie biorą żadnego ani od lelowian w inszych mieściech, ani od kupców i *kramarzów obcych*, którzy na targi i jarmarki lelowskie przyjeżdżają. 1564 *Lkrak* II 42;

– rodzaj działalności i związany z tym status majątkowy i społeczny:

• *bogaty kramarz* 'kramarz sprzedający drogie, często zbytkowne towary, kramarz o tym samym statusie społecznym, co kupiec':

Kupcy alias *kramarze bogaci*, którzy kramy swoje dziedziczne wśród rynku w zawarciu i w zasklepieniu jednym mają, a jest ich 40 ... 1661–65 *Lrus* II 12.

Kolejna nazwa – *przekupień* (< *przekupić* 'zajmować się drobnym handlem'⁵) odnosiła się do osoby oferującej towary kupione od rolników lub rzemieślników, nie mającej stałego miejsca handlu, targującej najczęściej na chodnikach, ulicach:

Do tego za roskazanim iego Msci p. marszałka, aby zaden przekupek y *przekupniow*, którzy przed miasto dla chlebow y inszych zywnosci zakupowania zachodzą, także luznich ludzi y hultajstwa [...] w domach swych nie chowali 1599 *Krak* II 66.

Ponieważ działalność przekupniów (i przekupek, p. niżej) stanowiła zagrożenie interesów cechów rzemieślniczych, starano się ją regulować poprzez wydawanie odpowiednich przepisów:

A isz się przekupstwa zagesciły, przed ktoremi się mieszcianie niernogą dokupić, zgoła zeby zadne przekupstwa niebyły pod zabranie rzeczy y wiezieniem [...]. Takze y *przekupki* z *przekupniami*, aby niewazyły się za miasto wychodzic y kupowac rzeczy na targ przywiezionych pod vtrata tego wszytkiego kupna y pod surowym vrzędowym karaniem. 1657 *Krak* II 334.

Jak wynika z przytoczonych kontekstów, nazwa *przekupień* odnosi się do osób o niskim statusie społecznym, działających czasem na pograniczu prawa⁶.

⁵ Z punktu widzenia genetycznego rzeczowniki typu *kupień* i *przekupień* to zsubstantywowane przyimiotniki, por. F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, [w:] *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, Wrocław 1974, t. I, s. 138.

⁶ Jak pisze J. Małecki, działalność przekupniów w Krakowie została częściowo zalegalizowana w XVI wieku. Niektórzy z nich uzyskali pozwolenie na codzienną sprzedaż żywności, kwiatów itp. Wielu jednak działało nielegalnie. Stanowili oni zagrożenie dla cechów rzemieślniczych, często więc wydawano przepisy ograniczające ich działalność, J. Małecki, *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa*, Warszawa 1963, s. 84–85.

Innym wyrazem z omawianej dziedziny jest *karczmarz / kaczmarz* (<*karczma* 'miejsce wyszynku, spotkań okolicznej ludności oraz lokalnego handlu'⁷) 'ten, który prowadzi karczmę, handluje w karczmie':

Wieś Komorow. *Karczmarze. Karczmarzów* w tej wsi 6. Każdy z nich płaci czynszu per gr 12, a 3 per gr 10. 1564 Lraw 11; Jest i *kaczmarz* 1, płaci od waru po gr 2. 1573 Lpłoc 210.

W ekscerpowanych tekstach została udokumentowana również nazwa *szot* (wariant leksemu *Szkot* 'mieszkaniec Szkocji') w znaczeniu 'drobny kupiec, zwłaszcza wędrowny, kramarz – cudzoziemiec':

MIASTO MŁAWA. Targowe, jarmarki. W tym miasteczku dzień targowy wtorek: jarmarki 3 do roku wywołane, na których bywa koni, bydła, wołów, kramów, *szotów* nie-mało. 1570 Lpłoc 52; także w jarmarki wywołane biorą targowe [...] od sukna i od in-szych towarów, które na targ i na jarmarki wożą, ale od *szotów* więcej niż od in-szych kramarzów. 1564 Lraw 5.

Jako ogólna nazwa zawodu wystąpił w ekscerpowanych źródłach również wyraz *handlarz* 'ten, który zajmuje się handlem' (z niem. *Händler* 'ts.' SISE I 400⁸):

Handlarzów jest nro 5, *kramarzów* nro 6, wszystkich nro 11. od handlu i od rzemiosł każdy powinien płacić per gr 1... 1659–65 Lwlk 167.

Do grupy nazw osób zajmujących się zawodowo handlem należą również te, które nazywały osoby targujące drobnym towarem w jednym ze stoisk handlowych. Są to wyrazy:

- *budnik* (< *buda* 'kramik, sklepik') 'osoba sprzedająca w budzie':

Budników 2, co solą, gorzałką i śledziami przekupują, a domki swe kupne mają, płacą per mc. 10, facitfl 13/10. 1624 Lprus 266;

- *jatecznik* (< *jatka* 'budka kupiecka, kram') 'osoba sprzedająca w jatce':

Nalazło się od nich [komorników] naówczas i od *jateczników* mc. 2/40/0 1564 Lkrak I 51;

- *piwniczny* (< *piwnica* 'gospoda, karczma, gdzie sprzedawano m.in. ciepłą strawę') 'osoba handlująca w piwnicy':

⁷ W opracowaniach historycznych podkreśla się, że karczmy były ważnym ośrodkiem lokalnego handlu w każdej niemal miejscowości. W przeciwieństwie do targów karczmy funkcjonowały stale, pełniąc funkcje sklepów (głównie wyszynkowych) oraz miejsc skupu niektórych surowców, np.: skór, wosku itp., por. *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. A. Mączak, Warszawa 1981. W związku z tym, że dochody z prowadzenia karczmy były stałą pozycją podatkową w każdej niemal miejscowości, wyrazy *karczma* i *karczmarz* zostały bogato udokumentowane w lustracjach królewskiej.

⁸ Sławski pisze, że wyraz ten występuje w polszczyźnie od XVIII wieku. Materiał z lustracji i praw miejskich dokumentuje użycie leksemu *handlarz* już w XVII wieku. Z kolei SXVI (VIII 295) odnotował pochodzący również od czasownika *handlować* rzeczownik *handlownik*. Taki derywat nie znalazł się jednak w ekscerpowanych przeze mnie tekstach.

aby [...] faryniarze y *piwniczni* takowych kielbas kiiackich kupować y smarzyć nie wazyli się, a to pod wzwysz spisaniem winami; 1684 Krak II 1389.

W zebranym materiale zostały udokumentowane również nazwy kobiet zajmujących się handlem. Spośród nich najbogatszą i najbardziej różnorodną egzemplifikację ma żeński odpowiednik rzeczownika *przekupień* – *przekupka* 'kobieta handlująca drobnym towarem, na niewielką skalę, trudniąca się również skupywaniem i sprzedawaniem towarów'⁹:

Każda *przekupka*, która śledzie, węgorze przedawa, do roku tylko gr 1 dawa albo 4 śledzie ... 1564–65 Lwlk II 133.

Leksem ten mógł występować w tekstach z przydawką określającą specjalizację towarową:

- *przekupka solna*:

Miasto i zamek Gostynin. [...] kramarzów – 4, piwowarów – 25, [...] *przekupek solnych* – 5. 1564 Lraw 88.

Inne żeńskie nazwy to przede wszystkim feminativa od odpowiednich nazw męskich¹⁰:

- *kramarka* (< *kramarz*) 'kobieta sprzedająca w kramie':

Aby według postanowienia iako są zdawna zapisane y wydzielone [...] miejsca [...] aby nikt inszy onych nieosiadał, tylko mieszczanin y kramarz abo mieszcza y *kramarka* krakowska 1684 Krak II 1385;

- *kaczmarka* (< *karczmarz* / *kaczmaz*), 'kobieta sprzedająca w karczmie':

Taż *kaczmarka* trzyma włók szarwarkowych 4 [...]. Tejże *kaczmarce* puścić z osobna zamek 2 włóce szarwarkowe 1624 Lprus 67;

- *jateczniczka* (< *jatecznik*) 'kobieta sprzedająca w jatce':

Jateczniczki – *Jateczniczki* płacą pro quartuali per gr 1, których teraz jest 4 1564–65 Lsand 22.

Inne feminativa powstały bezpośrednio od nazw miejsc sprzedaży¹¹:

⁹ Niektóre zapisy w słownikach doby średniopolskiej świadczą o kształtowaniu się już wówczas stereotypu przekupki jako gadaliwej, plotkującej kobiety, np.: *Velites per translationem, Swarliwi hadrownicy/ wielomowni/ yáko by przekupki. Mącz* 478b; *Jak przekupka się swarzy CrAd* 1114.

¹⁰ Formacje te zawierały pewną dwuznaczność, mogły bowiem oznaczać kobietę sprzedającą w pewnym stałym miejscu lub żonę tego, do kogo odnosi się wyraz podstawowy. Tu starałam się dobrać przykłady egzemplifikujące wyraźnie znaczenie pierwsze.

¹¹ Za taką interpretacją przemawia zarówno fakt, że ani w ekscerpowanych źródłach, ani w słownikach nie zostały udokumentowane odpowiedniki tych nazw w rodzaju męskim, jak i względy pozajęzykowe – można przypuszczać, że pewnym typem handlu trudniły się wyłącznie kobiety.

• *smatrużianka* (< *smatruż* 'budynek, w którym członkowie cechów rzemieślniczych lub kupcy magazynowali i sprzedawali swe towary'¹²) 'kobieta sprzedająca w smatrużie':

Domini consules inter *szmatruszankas* ab vna, et eos, qui in cellarijs vel institis ferramenta diuendunt, ab altera partibus, ita decreuerunt et vnanimiter constituerunt, nempe quod *szmatruszanky* debeant diuendere saltem ea ferramenta, quae a fabris conficiuntur; 1544 Krak Ia 511;

• *okienniczka* (< *okno* 'okno domu lub kramu, przez które sprzedawano towary') 'kobieta sprzedająca w oknie':

Czwarta takiesz przekupki, *okienniczki*, które przedaią sledge y węgorza w domach, w piwnicach, na oknach nie gdzie indziej tylko od tych, którzy w iatkach naszych krakowskich siedzą takowe sledge y ryby od nich mają kupować. 1635 Krak II 998;

• *podkrzyżanka* (< *pod krzyżem* 'środkowa część sukiennic'¹³) 'kobieta sprzedająca pod krzyżem sukiennic':

Ponieważ się siła takich przeszkodników znajduje, którzy nie tylko w targowe dni, ale każdy dzień tak na targu u studnie, iako w roznych kramikach y po mieście rzeczy te, które pod krzyżem sukiennic przedawac powinni, roznoszą, przedaią y *podkrzyżankom* mieszczkom krakowskim y sierotom pozywienie odeymia, tedy odtąd aby się żaden nie wazył się [s] chust nowych tak męskich iako y białogłowskich [...], tasiemek roznych kolorow, nici białych y inszych rzeczy, które pod krzyżem przedaią, roznosic. 1673 Krak II 1292.

Nazwy specjalności kupieckich

Kupców, którzy specjalizowali się w sprzedaży towarów jednego typu, nazywano opisowo używając określeń dwuwyrazowych (por. wyżej *kupiec wołowy*, *przekupka solna*). Obok nich jednak funkcjonowały również jednowyrazowe nazwy niektórych specjalności kupieckich.

Trzy z nich to nazwy synonimiczne o znaczeniu 'osoba trudniąca się sprzedażą rzeczy starych, używanych lub wytworzonych nielegalnie, poza cechem':

• *tandeciarz* / *tandetarz* / *tandūtarz* (< *tandeta* 'miejsce handlu rzeczami starymi, używanymi lub wytworzonymi nielegalnie'):

Żaden też z *tandeciarzow* nie ma się wazyć odtąd płaszczow, szubek, sukien, vbirow y innych nowych szat oprócz rocznego targu wyprzedawać pod utratą szat owych 1534 Krak Ia 465; [Cech kowalski, ślosarski, miecznicki, kotlarski, szychterski] uskarżali się także na *tandetarzow*, że nową robotę taką, którą cechy te zwykły robić, przedawają [...]. Wolno jednak *tandetarzom* stare roboty przedawać, tylko nowych nie będzie się godziło

¹² O nazwach miejsc handlu, zob. E. Młynarczyk, *Gdzie targowano...*

¹³ Tak nazywano środkową część sukiennic, por. J. Adamczewski, *Mała encyklopedia Krakowa*, wyd. 2, Kraków 1997, s. 506.

1661–65 Lrus I 21; Także *tanditarze* ktorzi zelaza y insze rozmaite naczinia ku przeszkodzie rozmaytego cechu na kozdy dzień wykladaia, aby w targowe dni dwa w tydzien, to jest we wtorek a w piątek i to w Krakowie tilko przedawali, kędy mieyscze tego z dawności jest naznaczone. 1620 Krak II 884.

• *wendetarz / wendeciarz* (< *wendeta* ‘miejsce handlu rzeczami starymi, używanymi lub wytworzonymi nielegalnie’¹⁴):

Item wszyscy handlarze *wendetarze*, żeleźnicy ktorzykolwiek stare roboty sloszarskie a przy starych nowe ku przeszkodzie cechu sloszarskiego [...] przedają, z takowym ich przedawaniem albo robotą sloszarską nową maią bydź wrzędem kazimirskim do cechu zabierani 1625 Krak II 909; Także aby nie ważył się żaden z *wendeciarzow* pod kamienicami [...] żelaz roznych przedawać, [...] a to *obviando* rzeczom kradzionym, które przedawac zwykli na tychże wendetach. 1669 Krak II 1244;

• *wendetarka* (< *wendetarz*):

Plotna także chłopci, a *wendetarki* stare przechodzone chusty tylko w targowe dni aby przedawali, bo inaczej ktoby się temu roszkazanui przeciwił, takiemu rzeczy takowe zabrane y confiskowane będą bez żadnego przebaczenia. 1673 Krak II 1292.

Kilka nazw odnosiło się do osób trudniących się sprzedażą mięsa:

• *rzeźnik* (< *rzezać* ‘krajać’SEBr 476)‘handlarz mięsem’:

Rzeźników 2, dawają po 2 kam. Łoju nieszmalcowanego, kamień po gr 24, [facit]... fl. 3 gr. 6 1564–65 Lwlk I 139.

Wyraz ten występuje w połączeniach z przydawkami oznaczającymi pochodzenie osoby wykonującej ten zawód:

• *rzeźnik miejski / miescki* ‘rzeźnik mieszkający w mieście i tam sprzedający mięso, zazwyczaj we własnej jacie’:

Jatki mięsne. – *Rzeźnicy miejscy*, ile ich jest, każdy winien dać z jatek do roku łuju kam. 5 i 1 ft pieprzu. 1565 Lpłoc 7;

• *rzeźnik wiejski* ‘rzeźnik przychodzący na targ do miasta z jednej z okolicznych wsi’:

Biorą na zamek targowe, a nie tylko od *rzeźników wiejskich*, ale i od tych miesckich, co jeszcze nie mają zbudowanych jatek. 1564 Lraw 89;

• *rzeźnik żydowski* ‘rzeźnik pochodzenia żydowskiego’:

Skarga rzeźników. Opowiedzieli się też rzeźnicy żałowliwie, że dla rozmnożenia *rzeźników żydowskich* i dla wolnego przedawania mięsa przez Żydy nad kontrakty między nimi uczynione jatki ich niszczeją... 1564 Lkrak I 20.

¹⁴ Te dwie synonimiczne nazwy *wendeta* (z włos. *vendita*) i *tandeta* (z niem. *Tandelmarkt*) funkcjonowały równolegle w polszczyźnie do ok. XVIII wieku, później *wendeta* poszła w zapomnienie, por. E. Młynarczyk, *Gdzie targowano...*, s. 62.

Rzeźnicy byli oficjalną grupą zawodową (mieli własny cech). Do osób sprzedających mięso poza organizacją cechową rzeźników, czasem nielegalnie, odnoszą się dwie inne nazwy należące do tej grupy. Są to wyrazy o tożsamym znaczeniu 'osoba przynosząca mięso na targ, a nie należąca do cechu rzeźniczego':

- *kijak* (< *kij* 'drewniany drag, patyk'):

A ponieważ wolnica po s. Bartłomieju w sobotę pierwszą poczyna się, a także w sobotę ostatnią przed ś. Trzech Królów kończy się, względem której sobie dotąd trudności między cechami kazimierskim, krakowskim, kleparskim rzeźników z iedney, a *extraneis kiiakami dictis* z drugiey strony zachodziły, tedy *obviando* temu żaden *kiiak* we dni sobotnie [...] mięsa do miasta Kazimierza na wolnice wszelakiego przywozić ani przedawać nie ma. 1658 Krak II 1141;

- *sochacz* ('< socha 'drewniany patyk o rozwidlonych końcach'):

[Rzeźnicy]...kompozycją uczynili, aby ich od *sochaczow* bronili, gdyż wedle przywileju *divi Casimiri regis* oprócz poniedziałku a jarmarków przedawać we dni insze *sochacze* nie mieli ... 1661 Llub 88.

Dla innych specjalności kupieckich w ekscerpowanych źródłach wystąpiły pojedyncze nazwy. Są to przeważnie derywaty od rzeczownika oznaczającego sprzedawany towar. Dla niektórych specjalności istniały również nazwy żeńskie:

- *farymarz* / *faryniarz* (< *faryna* 'kawalki ciepłego mięsiwa'¹⁵) 'sprzedający farynę'

aby [...] *faryniarze* y piwniczni takowych kielbas *kiiackich* kupować y smarzyć nie wazyli się, a to pod wzwysz spisanemi winami; 1684 Krak II 1389;

- *krupnik* (< *krupy* 'gruba jęczmienna kasza') 'sprzedający krupy'

krupnicy, śledziowe jatki, białoskórnice [...] i inne wszystkie kramy i obeścia i smatrus... 1564 Lkrak 13;

- *maznik* / *masnik* (< *maź* 'smar do kół wozu') 'sprzedający maź, owies, powrozy'

Panowie raicze prikazali y then porządek miedzi wsistkietmi *masniki* okolo owsza targowania y kupowania tak s thei strony yako y s Krakowa y tesz okolo mazi y powrozow

¹⁵ Istnieją różne interpretacje znaczenia leksemu *faryna*. Jako źródło tego wyrazu słowniki podają włos. *farina* 'mączka' (BrSE, SW I 723). A. Brückner mówi o dwóch znaczeniach tego wyrazu w języku polskim 'mączka' oraz 'gra losowa', por. BrSE 118 oraz *Początki i rozwój języka polskiego*, wybór prac pod red. M. Karasia, Warszawa 1974, s. 404. W *Słowniku warszawskim* (I 723) wyraz ten został wyjaśniony z kwalifikatorem *gwarowe* jako 'kawalki ciepłego mięsiwa (wieprzowiny, baraniny, gęsi); flaki'. Również jako *gwarowe* autorzy *Słownika warszawskiego* podają znaczenie 'kielbasa z sosem', 'handel mięsem wieprzowym', 'gra z rzymkiem i szydłem'. Oprócz wszystkich wspomnianych wyżej znaczeń w słowniku tym znajdziemy również inne: 'garkuchnia, licha traktjerma; jadalnia pod gołym niebem', prow. 'kupczenie, handel', oraz jako przestarzałe *faryna* a. *fara* 'gatunek, rodzaj, klasa, kategoria, rząd, kaliber'. Z zebranego materiału wynika, że leksem *farynarz* powstał od rzeczownika *faryna* w znaczeniu 'kawalki ciepłego mięsiwa'.

vczinili: Naprzod abi wsieczy targovali, a ktori s nych czo kupi tak owsza, mazi, powrozow, ma sie s drugiemu dzielicz. 1560 Krak Ia 619;

• *mącznik* (< *mąka*) ‘ten, kto handlował mąką’:

Aby każdy *mącznik* y ktorykolwiek handlem mąki w Krakowie sie bawił według dawnych zwyczajow do cechu piekarskiego [...] suchedni pewne oddawał, mianowicie ci *mącznicy*, którzy po kilku cwiertni mielią na jeden raz mąki [...], żeby mogli wolno przedawac mąki w rynku krakowskim. 1663 Krak II 1210.

• *mączniczka* (< *mącznik*) ‘kobieta handlująca mąką’:

Jezliby zas ktory mącznik albo *mączniczka* takowego podatku wzwysz mianowanego nieoddał, takowemu kozdemu [...] wolno piekarzom krakowskim mąkę, którą przedawac będzie, zabrać... 1663 Krak 1210;

• *paciornik* (< *pacierze* ‘rózańiec’ Stp VI 3) ‘ten, kto handlował dewocjonaliami, m.in. różańcami’:

aby się zaden iakieykolwiek kondicyey człowiek, tak drukarczyk, *paciornik* albo kramarz nie wazył xiąg y xiążek oprawiać y [...] przedawać. 1676 Krak II 1332;

• *rybiarka / rybaczka* (< *ryba*) ‘kobieta handlująca rybami’:

Rybiarki podawały suplikę conquerentes, że ich zamek do brania ryb podczas spustu stawu cikowskiego niewoli, nierównie drogo, anizeli gdzie indzie, przedawaiący. Na co replikował p. administrator, że jako bliższy starosta miasta, tak też i *rybaczki* barziej powinne (!) brać ryby zamkowe anizeli cudze. A tak my [...] nakazujemy [...] żeby *rybaczki* od kogo inszego nie brały i nie zakupowały ryb [...], ale też ryby nie maja być drozej, jako gdzie indziej u postronnych spustów przedawane. 1661–1665 Lrus I 15;

• *siannik* (< *siano* ‘wysuszona trawa’) ‘ten, kto sprzedawał siano’:

Z rozkazania vcciwey rady krakowskiej przywodzi się do wiadomości [...], aby żaden [...] nie wazeł się tu w miescie [...] siana wiązankami y brzemienmi, także słomy w snopach przedawać krom samych tylko *siannikow* a mieszczan krakowskich, na miciscu zwyczajnym w sienney vlicy przedających. 1614 Krak II 835.

Kilka nazw kupieckich specjalności to zapożyczenia:

• *aptekarz / apykarz* (< łac. *apotecarius* ‘kramarz’ MZŁ 43, 161; BrSE 6) ‘sprzedawca lekarstw, ziół, przypraw, kosmetyków itp.’

Rzemieślnicy miejsca z podzameckiemu. – Każdy rzemieślnik w mieście powinien płacić od rzemiasła po gr 1. Natenczas jest szewców nro 8, krawców nro 2 [...] *aptekarz* nro 1 [...]. Przychodzi od nich in summa czynszu.....fl. 1/4/0. 1660–1665 Lsand II 214; *Apykarze*. – Opowiadali się przed urzędem naszym lustratorskim *aptykarze* lubelscy, iż Żydzi rozmaite lekarstwa przedają. 1661 Llub 88;

• *bibliopola* (< łac. *bibliopola* 'księgarz' MZŁ 97, 164) 'ten, który sprzedaje książki':

Ponieważ tu w tym sławnym mieście introligatorowie onera wszystkie jednako iako y *bibliopole* y inszy kupcy drukarze, ktorzykolwiek xiegami handlują... 1616 Krak II 1319;

• *prasol / prasal* (< ukr. *pras'ol* 'drobny handlarz, handlujący zwłaszcza mięsem i rybami'¹⁶ Vasm III 354, BrSE 435) 'handlarz solą':

Prasolowie – *Prasolów* jest ad praesens nro 2, którzy tak bałwaniastą, jako i beczkową handlują solą XVII Lsand I 31; Sukiennika ani *prasala* żadnego nie masz, jednak gdyby successu temporis *prasalowie* byli, powinien by każdy płacić per mc. 1660–1664 Lsand I 5.

Od zapożyczonego czasownika *szynkować* powstała nazwa osoby specjalizującej się w sprzedaży trunków:

• *szynkarz* (< *szynkować* 'sprzedawać trunki, ze śrwniem. *schenke* m.in. 'gospoda, zwłaszcza na wsi' BrSE 561, ZLP 111) 'ten, który zajmuje się sprzedażą trunków'

Rzemieślnicy wszyscy, ile ich jest: *szynkarze*, przekupniowie, każdy płaci od tego, który czym robi, po 6 kwartnik. 1617–20 Lmaz I 10;

• *szynkarz piwny* lub *gorzalczany* 'szynkarz sprzedający piwo lub gorzalkę, czyli wódkę':

Miasto i zamek Gostynin.

Rzemieślnicy.

Rzemieślników wszystkich w tym mieście 176, videlicet:

Krawców – 20

Szewców – 29

Piekarów – 16 [...]

szynkarzów piwnych – 24

gorzalczanych – 13 1561 Lraw 88;

• *szynkarka* (< *szynkarz*) 'kobieta zajmująca się sprzedażą trunków lub żona szynkarza'

Także który szynkarz albo *szynkarka* śmiałyby mieszać piwo krakowskie do przewoźnego, tedy ma bydz karąn przepadkiem piwa. 1635 Krak II 998.

Wszystkie przedstawione wyżej wyrazy to nazwy osób zajmujących się sprzedażą towarów. Zostały one omówione w dwóch podgrupach – ogólne nazwy zawodu oraz nazwy specjalności handlowych. Należy dodać, że wyrazy z podgrupy pierwszej różnią się szczegółowymi cechami, odzwierciedlającymi rodzaj i skalę działalności oraz miejsce w hierarchii społecznej osób tak nazywanych: *kupiec* – 'osoba o wysokim prestiżu społecznym, działająca na szeroką skalę', *kramarz* –

¹⁶ Postać wyrazu ukraińskiego oraz jego znaczenie podają za: T. Minikowska, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa–Poznań–Toruń 1980, s. 104.

'targujący raczej drobnymi towarami w kramie', *karczmarz* – 'osoba prowadząca szeroką działalność handlową i usługową w karczmie', *budnik*, *jatecznik*, *piwniczny* oraz feminativa *budniczka*, *jateczniczka*, *piwniczna*, *smatruzianka* czy *podkrzyżanka* – 'osoby targujące różnymi towarami w stałych miejscach sprzedaży', *przekupień* i *przekupka* – 'osoby o niskim statusie społecznym, nie mające stałych miejsc sprzedaży', *szot* – 'wędrowny kupiec'.

Mimo znacznych różnic wszystkie te leksemy łączy wspólny komponent semantyczny 'ten / ta, który zajmuje się handlem, sprzedażą towarów'. Jest on również składnikiem struktury znaczeniowej wyrazów z grupy drugiej, ale one zawierają dodatkowy komponent informujący o rodzaju sprzedawanych towarów.

Pod względem strukturalnym omówione leksemy to przede wszystkim derywaty słowotwórcze. Kilka z nich to formacje odczasownikowe: *kupiec* (< *kupić*), *przekupień* (< *przekupić*), *szynkarz* (< *szynkować*).

Wśród derywatów odrzeczownikowych dość liczną grupę stanowią te, które powstały od nazw miejsc handlu: *karczmarz*, *budnik*, *jatecznik*, *wendetarz* i *tandetarz* oraz zsubstantywowany przymiotnik *piwniczny*.

Derywaty powstałe od nazw przedmiotu handlu znajdują się wyłącznie wśród leksemów z podgrupy drugiej: *farynarz*, *maznik*, *mącznik*, *paciornik*, *siannik*.

Dwa synonimiczne wyrazy – *kijak* i *sochacz* – powstały od rzeczowników *kij* i *socha* oznaczających swoiste akcesoria handlarzy mięsem – patyki, na których przynoszono mięso na targ.

Pod względem strukturalnym wyraźnie wyodrębnia się grupa nazw kobiet. Większość z nich to derywaty od odpowiednich nazw męskich: *przekupka* (< *przekupień*), *wendetarka* (< *wendetarz*), *mączniczka* (< *mącznik*), *jateczniczka* (< *jatecznik*), *kramarka* (< *kramarz*), *szynkarka* (< *szynkarz*), *piwniczna* (< *piwniczny*). Niektóre nazwy żeńskie powstały od nazw miejsc sprzedaży: *okienniczka* (< *okno*), *podkrzyżanka* (< *pod krzyżem*), *smatruzianka* (< *smatrucz*) lub nazwy towaru (*rybiarka*, *rybaczka* < *ryba*)

Oprócz derywatów słowotwórczych w omawianej grupie wyrazów znalazły się również zapożyczenia: z języka niemieckiego – *kramarz*, *handlarz*, z języków ruskich – *prasol*, z łaciny – *aptekarz*, *bibliopola*. *Szot* to neologizm semantyczny – nazwa jednej z narodowości użyta we wtórnym znaczeniu¹⁷.

Ważną rolę w omawianym słownictwie pełnią również związki wyrazowe. Tworzą je ogólne nazwy zawodu z przydawkami przymiotnymi lub rzeczownikowymi oznaczającymi specjalizację w sprzedaży określonych towarów lub inne istotne cechy, np. pochodzenie osoby zajmującej się handlem.

¹⁷ O ustabilizowaniu się wtórnego znaczenia omawianego leksemu 'kramarz, handlarz, zwłaszcza wędrowny (bez względu na pochodzenie)' świadczy zamieszczony przez Lindego cytat: „Szlachta się teraz w szotów obróciła, Handlów stanowi temu zakazanych pilnuje”. K. Opaliński, *Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące na pięć ksiąg rozdzielone ...* (Leszno) 1650 (L V 590).

Wykaz źródeł

- Krak** – *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, zebrał i wydał F. Piekosiński, t. I (1507–1586), z. 1. Kraków 1885, z. 2. Kraków 1885, t. II (1587–1696), z. 1, Kraków 1890, z. 2, Kraków 1892, z. 3. Kraków 1909
- TarCen** – *Taryfa cen dla województwa krakowskiego z roku 1565*, wydał F. Bostel, Kraków 1891

Lustracje z XVI wieku

- Lkrak** – *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. I–II, wyd. J. Małecki. Tekst lustracji w kopii z ca 1593, Warszawa 1962–1964
- Llub** – *Lustracja województwa lubelskiego 1565*, wyd. A. Wyczański, Wrocław–Warszawa 1959
- Lmaz** – *Lustracja województwa mazowieckiego 1565*, cz. I–II, wyd. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, cz. III (indeksy), prac. I. Gieysztorowa, K. Pacuski, A. Wawrzyńczyk, A. Żaboklicka. *Tekst lustracji w kopii z 1584 r.*, Warszawa 1967 (cz. I), 1968 (cz. II), 1971 (Indeksy)
- Lploc** – *Lustracje dóbr województwa płockiego 1565–1789*, wyd. A. Sucheni-Grabowska i S.M. Szacherska, Warszawa 1965.
- Lsand** – *Lustracja województwa sandomierskiego 1564–1565*, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963
- Lwlk** – *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. I, wyd. A. Tomczak, C. Ohryzko-Włodarska, *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich*, J. Włodarczyk, cz. II, wyd. A. Tomczak, cz. III (Indeksy), oprac. C. Ohryzko-Włodarska, A. Tomczak, W. Woźniakowa, Bydgoszcz 1961–1964

Lustracje z XVII wieku

- Llub** – *Lustracja województwa lubelskiego 1661*, wyd. H. Oprawko i K. Schuster, Warszawa 1962
- Lmaz** – *Lustracje województwa mazowieckiego XVII wieku*, cz. I, 1617–1620, wyd. A. Wawrzyńczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, cz. II, 1660–1661, wyd. A. Wawrzyńczyk, Warszawa 1989
- Lprus** – *Lustracja województw Prus Królewskich 1624 z fragmentami lustracji 1615 roku*, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1967
- Lraw** – *Lustracje województwa rawskiego XVII wieku*, wyd. Z. Kędzierska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965
- Lrus** – *Lustracja województwa ruskiego 1661–1665*, cz. I, *Ziemia przemyska i sanocka*, wyd. K. Arłamowski i W. Kaput, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, cz. II, *Ziemia łwowska*, wyd. E. i K. Arłamowscy, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974

- Lsand – *Lustracja województwa sandomierskiego 1660–1664*, cz. I, wyd. H. Oprawko i K. Schuster, Kraków 1971, cz. II, wyd. H. Oprawko i K. Schuster, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977
- Lwlk – *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659–1665*, cz. I *Województwa poznańskie i kaliskie*, wyd. C. Ohryzko-Włodarska, Wrocław 1978

Opracowania i słowniki

- BrSE – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1926
- CnTh – G. Knapski, *Thesaurus polono-latino-graecus. Adagia polonica*, Kraków 1632
- CnTh – G. Knapski, *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków 1621
- EHGP – *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. A. Mączak, Warszawa 1981
- L – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. 3, t. I–VI, Warszawa 1951
- Mącz – J. Mączyński, *Lexicon Latino-Polonicum*, Królewiec 1564
- Spsl – *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, t. I–, Wrocław 1974 i nn.
- SISE – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–IV, Kraków 1953 i nn.
- SXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. nac. M.R. Mayenowa, t. I–, Wrocław 1966 i nn
- SXVI K – *Słownik polszczyzny XVI wieku – katalog. Przykłady pochodzące z materiałów Pracowni Słownika*
- Vas – M. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Т. I–IV, Moskwa 1964–1975
- ZLN – A. Karszniewicz-Mazur, *Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław 1988
- MZŁ – D. Moszyńska, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Komitet Językoznawstwa PAN, Prace Językoznawcze nr 75, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975

Bibliografia

- Adamczewski J. (1997), *Mala encyklopedia Krakowa*, wyd. 2, Kraków
- Bardach J. (1965), *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa
- Basaj M., Siatkowski J. (1967–1972), *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, Rozprawy Komisji Językowej X–XII, Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej VI–XII
- Buttler D. (1978), *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa
- Brückner A. (1974), *Początki i rozwój języka polskiego*, wybór prac pod red. M. Karasia, Warszawa

- Czarnecki T. (1970), *Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego*, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, t. 38–44
- Gierowski J.A. (1986), *Historia Polski 1505–1764*, Warszawa
- Klemensiewicz Z. (1985), *Historia języka polskiego*, t. I–III, Warszawa
- Kobylińska J. 2002, *Nazwy rzemieślników w Księgach gromadzkich Kasiny Wielkiej XVI–XVIII w.*, [w:] *Rozmaitości językowe*, pod red. M. Skarżyńskiego i M. Spiczakowskiej, Kraków
- Kleszczowa K. (1998), *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywa ewolucyjna. Rzeczowniki*, Katowice
- Małecki J. (1963), *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*, Warszawa
- Małecki J. (1968), *Życie gospodarcze XVI-wiecznego Krakowa*, [w:] *Szkice z dziejów Krakowa od czasów najdawniejszych do pierwszej wojny światowej*, pod red. J. Bieniarzówny, Kraków
- Minikowska T. (1980), *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa–Poznań–Toruń, s. 104
- Moszyński L. (1954), *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*, Prace Komisji Filologicznej, t. XV, z. 2, Poznań
- Rusek J. (1996), *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, Warszawa
- Rzepka W.R., Walczak B. (1992), *Stratyfikacja prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie (Uwagi po lekturze „Słownika prasłowiańskiego”)*, „Z Polskich Studiów Sławistycznych”, Seria 8, Językoznawstwo, Warszawa, s. 217–223
- Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych* (1996), pod red. K. Kleszczowej, Katowice
- Urbańczyk S. (1979), *Rozwój słownictwa słowiańskiego w związku z rozwojem średniowiecznych społeczeństw słowiańskich*, [w:] *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław, s. 75–84
- Zajda A. (1970), *Nazwy urzędników staropolskich (do roku 1600)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze, z. 31, Kraków
- Zajda A. (1979), *Nazwy staropolskich powinności, danin i opłat (do 1600 roku)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze, z. 60, Kraków

